

plovidbi i autor jedne trećine od 1000 članaka toga zakona. Bio je voditelj i radne grupe za pripremu Zakona o arbitraži koji je donesen 2001.

VI.

Kao dekan Pravnog fakulteta u Zagrebu uspješno je obavio integraciju Visoke upravne škole u Pravni fakultet, pridonijevši time ukidanju te institucije koja je svojim radom dovodila u pitanje tradicionalnu djelatnost Fakulteta i uopće status pravnika u hrvatskom društvu. U tom je svojstvu uspješno pridonio amortizaciji političke intencije da se studij prava razbije u dva stupnja.

Profesor Triva obavljao je brojne dužnosti u tijelima Pravnog fakulteta u Zagrebu i Sveučilišta u Zagrebu.

VII.

Profesor Triva postigao je tijekom svoje dugogodišnje bogate i plodne karijere ono što bi moglo biti ideal svakoga tko se opredijelio za poziv koji je on izabrao - bio je velik pravnik, znanstvenik i učitelj. Kao takav ući će u plejadu značajnih profesora Pravnog fakulteta u Zagrebu.

Na znanstvenom planu postavio je osnove modernog hrvatskog učenja o građanskom procesnom pravu, svojim komparativističkim istraživanjima bitno je pridonio njegovoj europeizaciji i mundijalizaciji, uspio je održati i produbiti vezu između zapadnoeuropske i domaće znanosti, artikulirati, razvijati i afirmirati u domaćoj pravnoj teoriji temeljne postulate modernog procesnog prava i pravne države, sustavno se na doktrinarnom, zakonodavnom i praktičnom planu borio za humanizaciju i demokratizaciju sudskog pružanja pravne zaštite, inicirao i razvijao alternativne metode rješavanja sporova.

Kao pravni učitelj odgojio je, stručno i znanstveno osposobio brojne generacije pravnika, postavivši visoke kriterije za obavljanje nastavne djelatnosti i potvrdivši se kao nenadmašan predavač, voditelj seminara, strog i pravedan ispitivač.

Kao glavni urednik Pravne enciklopedije preuzeo je na sebe odgovornost za realizaciju kapitalnog hrvatskog pravnog leksikografskog projekta, postavivši svojim radom temelje za nastavak toga projekta kad za to sazriju odgovarajući politički, socijalni i gospodarski uvjeti.

Svoje sposobnosti ispoljio je i kao vrstan arbitar u brojnim domaćim i inozemnim arbitražama, kao sudionik niza sjednica visokih sudova u Republici Hrvatskoj na kojima su se razmatrala načelna pravna pitanja, dokazavši da se pravni teoretičari mogu uspješno potvrđivati i kao djelatni praktičari.

TKO SU BILI MAIORES CIVITATIS (OKO PITANJA SUDSKIH INSTANCIJA U ZAGREBAČKOM GRADECU)

Prof. dr. sc. Magdalena Apostolova Maršavelski*

UDK 347.9(497.5)(091)

Izvorni znanstveni rad

U radu je razmatrana nedovoljno eksplicitna odredba osnivačkog privilegija kojom se komentiraju mogućnosti priziva na odluke gradskoga suda. Analizirajući novouvedeni poredak potpune sudske autonomije, autorica komentira skromna izvješća o organizaciji suda iz druge polovice 13. stoljeća te sudske sporove iz kasnije prakse, dajući prijedlog odgovora na pitanje tko je činio kolegij maiores civitatis, koji je, po njezinu mišljenju, imao mnogo veće ovlasti nego što se to dade zaključiti iz doslovnog tumačenja teksta odredbe. Također, autorica upozorava na činjenicu da je termin actor u toj odredbi oznaka za stranku koja je uložila priziv - i tužitelja i tuženog.

Ključne riječi: Zagrebački Gradec, sudske instance, maiores civitatis, antiqui iudices, iudex suspectus, causa recusationis

1. Na popisu normi osnivačkog privilegija zagrebačkom Gradecu¹ nalaze se precizno formulirane odredbe kojima se regulira formalna i materijalna kompetencija gradskoga suda te dopuštenost predloženih dokaza i njihovo vrednovanje. To se, nažalost, ne može reći za odredbu kojom se određuju mogućnosti priziva na odluke gradskoga suda koja, unatoč opširnoj formulaciji, ostaje nedorečena i ostavlja puno prostora dvojabama i nedoumicama. To se ponajprije odnosi na uvjete priziva najvišoj instanciji (*ad regis presentiam*, kasnije sudu *magistri taver-nicorum*), protivne i nekim elementarnim pravnim načelima, ali i na mogućnost priziva na razini grada. Podaci u sačuvanim vrelima iz druge polovice 13. te

* Dr. sc. Magdalena Apostolova Maršavelski, profesorica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg maršala Tita 14, Zagreb

¹ MCZ, I, Doc.18; *ibidem*, 49.

prve polovice 14. stoljeća više su nego skromni i bacaju malo svjetla na funkcioniranje gradskoga suda, a tumačenja tih odredbi u literaturi se svode na doslovno "prenošenje" teksta odredbe, na pokušaje popunjavanja u vrelima "praznog prostora" nedovoljno argumentiranim analogijama s kasnijom praksom te na pretpostavke koje se, u nedostatku "dokumentirane izvjesnosti", ne oslanjaju na izvorni materijal.²

Prema jednoj od mogućih interpretacija izvornog teksta, koju oslanjajući se na komparativni materijal predlaže Margetić, riječ je o pravu tužitelja da, predočivši za to legitimni razlog, ospori objektivnost "suspektnog" suca. Po toj tezi, kao i u drugim slavonskim (i ugarskim) gradovima, ni u Gradecu sredinom 13. stoljeća nije postojala drugostupanjska instancija na razini grada, koja je uvedena tek kasnije, kad je došlo do reorganizacije sudstva.³

Sažeto, sporni tekst glasi:

"quod si iudex suspectus habebitur et actor legitimam causam recusationis allegaverit, convosatis omnibus maioribus civitatis, ipso iudice presente, negotiam decidatur, de quorum sententia si adhuc contigert dubitari, et actor importunus eos ad regis citaverit presentiam solus iudex pro aliis omnibus ad regem ire teneantur... et si quis aliquem civem vel cives... ad regem citaverit, pro illo vel illi iudex ire teneitur, et ei citator refundat expensas..."

Ukratko, o legitimnosti tužiteljeve reakcije na "sumnjivog" suca u njegovoj nazočnosti odlučuju sazvani *omnes maiores civitatis*, a tužitelj koji nije zadovoljan

² Usp. A. Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, Berlin, 1904; R. Strohal, *Sudovanje gradskog suda u starom Zagrebu*, *Obzor*, 236/1931; S. Borowski, *Sredniowieczny sad seniorow miasta Gradcu kolo Zagrebia*, Warszawa, 1932; F. Breitenfeld, *Zagreb, kraljevski i slobodni grad na brdu Grech*, Zagreb, 1935; A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb, 1940; M. Kostrenčić, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb, 1956; K.- D. Grothusen, *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1967; N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982; I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985.

³ Usp. L. Margetić, *Neka pitanja u svezi sa Zlatnom bulom Bele IV. (1242)*, *Zagrebački Gradec 1242-1850*, *Zbornik radova*, Zagreb, 1992; O sudskom procesu u zagrebačkom Gradecu u XIII. i XIV. stoljeću, *Rad HAZU*, 471/ knj. XXXIII, 1995; *Prvostupanjski postupak u Zagrebačkom Gradecu*, *Hrvatsko srednjovjekovno pravo*, *vrela s komentarom*, Zagreb, 1999, str. 60-61. Autor upozorava na podudarnost te odredbe s dvjema Justinijanovim konstitucijama (C.1.3,16 i C.3,1.18) te smatra da i pretpostavke i terminološke oznake u toj odredbi upućuju na utjecaje rimsko-kanonskog postupka.

njihovom odlukom mogao je uložiti priziv najvišoj instanciji. Taj "bezobzirni" tužitelj (*actor importunus*), koji je pod znakom sumnje stavio odluku *maiores*, snosio je sve troškove postupka *ad reges presentiam*, a njegove je interese pred najvišom instancijom predstavljao - *iudex suspectus*.

Pitanja tko su gradski *maiores* te napose koje su njihove ingerencije, unatoč danim uputama ostaju - otvorena. Ono što je nesporno jest činjenica da je u opisanoj riskantnoj i skupoj proceduri te malim šansama za uspjeh, koje se unaprijed stavljaju u izgled stranki koja osporava pravičnost odluke na razini grada, kao i u intonaciji čitave odredbe jasno izraženo stajalište po kojem je takav potez stranke smatran krajnje nepoželjnim. Činjenicu da je mogućnost priziva najvišoj instanciji bila tek teoretska alternativa jasno potvrđuju, uostalom, kasniji izvori. Instancija *ad reges presentiam* - kako nije teško zaključiti iz teksta odredbe - daleko nadilazi značenje pukog sudskog priziva te je jedna od odredbi privilegija koje imaju prvorazrednu važnost za svekoliki razvoj grada. Potpuna autonomija i imunitet gradskog suda te eliminacija mogućnosti bilo čijeg upletanja sa strane, garantirane tom normom, glavne su premise daljnjeg strateškog razvoja grada. S druge strane, počevši od 1242. god. gradski je sud dobio punu materijalnu kompetenciju, s uključenim *ius gladii*⁴. Uzimajući u obzir više nego tešku dostupnost suda *ad reges presentiam*, odluka gradskih *maiores* u slučaju reakcije nezadovoljne stranke bila je praktično - definitivna, njihova je riječ u pravilu bila "zadnja", a stvari riješene na razini grada, što je "poruka" i poželjni razvoj događaja koje jasno otkriva kontroverzna koncepcija priziva najvišoj instanciji. *Maiiores* - kolegij sazivan *ad hoc* i prema potrebi - bili su pozvani odlučivati tek o reakciji tužitelja koji osporava objektivnost suca prije samog početka spora, kako smatra Margetić, ili - prema mogućem širem tumačenju teksta - sudska instancija koja je donosila odluku i o već izrečenoj i osporenoj presudi gradskoga suda. Ukratko, mogućnost priziva na razini grada odnosila se samo na formalno pitanje odlučivanja o objektivnosti suca ili i na preispitivanje merituma spora.

2. Iz dviju, u tekst druge verzije privilegija iz 1266. godine dodanih normi saznajemo za daljnje članove gradskog magistrata - *assessores* i konzilarije. Prvom

⁴ *Ius gladii* je premisa najšire gradske samouprave i sudske autonomije i ima značaj dodjele potpunog imuniteta gradskih vlasti od bilo čijeg posredništva u sudskoj i bilo kojoj drugoj domeni. Usp. N. Klaić, *Prilog pitanju postanka slavonskih varoši*, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, III, 1955. Ista autorica, *O pitanju postanka varoši Gradeca kraj Zagreba*, *Historijski zbornik*, XXI-XXII, 1968-69.

od tih normi, za povredu digniteta suca i njegovih *assessores* uvedena je prva u nizu kasnijih tjelesnih kazni, alternativno s plaćanjem novčane kazne u iznosu od čak jedne četvrtine godišnjih *dacia regis* Gradeca⁵

“... *quod si hoc in persona iudicis vel cuiuscumque sui assessoris id attemptaverit, decem marcas usualis monete pro pena exsolvat, quod si solvendo non fuerit, manum ammittat...*”⁶

Na konzilarije se ta odredba nije odnosila, a uz *assessores* u drugoj pridodanoj normi, to se tijelo gradskog magistrata spominje u povodu određivanja minimalnog okvira moralne kvalifikacije za obnašanje tih dužnosti i jednih i drugih:

“*Sane, si quis in calumnia vel falso testimonio manifeste convictus fuerit vel eciam deprehensus, nec in iudicem vel eius assessorem seu consiliarium deinceps admittatur...*”⁷

U prvoj verziji teksta privilegija spominje se samo *iudex civitatis*, a jedine intervencije u tekstu iz 1266. godine otkrivaju ne samo činjenicu da su *assessores* i *consilarii* činili gradski magistrat najkasnije u intervalu između dva privilegija već sadržavaju prvu vijest o podjeli članova magistrata na dva “resora” sa striktno određenim funkcijama.⁸ Drastična, prva u nizu kasnijih brojnih tjelesnih kazni za krimen povrede dostojanstva suca i *assessores* govori o važnosti funkcija članova užeg magistrata, koji su u vrijeme donošenja drugog privilegija, ili već i prije, činili sudski kolegij, angažiran, u najmanju ruku, u “teškim” parnicama kod kojih je postojala mogućnost izricanja teških kazni izгона iz grada, konfiskacije imovine ili “uzimanja osvete”. Sredinom 14. stoljeća, princip kolegijalnosti⁹ u donošenju sudskih sporova dosljedno je proveden, pa je, dapače, rješidba

⁵ MCZ, I, Doc.36. U toj se ispravi iz 1268. god. najranije spominje godišnja *dacia regis* Gradeca, u više kasnijih isprava označena terminom *Bewd, Beud, Bede*. Usp. MCZ, I, Doc. 341; ib., Doc.345. Drugačija tumačenja tog termina vidi: Mažuranić, Prilog za pravno-povjesni rječnik, Zagreb, 1908-1922.

⁶ “... te ako /netko/ osobu suca ili nekog od njegovih pomoćnika lažno optuži, platit će kaznu od 10 maraka, ako ne plati, izgubit će ruku...”

⁷ “...Dakako, ako je /netko/ za lažnu optužbu ili za dokazano lažno svjedočenje osuđen ili uhvaćen, nije mu dopušteno biti ni sucem ni vijećnikom ni savjetnikom...”

⁸ Usp. Margetić, Neka pitanja, op.cit., str. 69-71.

⁹ Kolegijalno suđenje izričito se spominje u privilegiju Virovitici -“... *iurates ad faciendā iudicia fuerint computari seu destinari...*” (C.D. V, 422). U odredbama privilegija nekih ugarskih gradova iz sredine 13. stoljeća, uz suca u rješavanju “težih” parnica sudjeluje i

mnogih sporova svakodnevne prakse prepuštena sudskom vijeću i bez nazočnosti suca.¹⁰ O tome da sudac nije donosio odluke sam, autonomno i samostalno, barem kod određenih parnica već sredinom 13. stoljeća, govori činjenica da je 24 godina nakon donošenja privilegija uvedena spomenuta tjelesna kazna za zaštitu ne samo digniteta prvog čovjeka u gradu nego i njegovih *assessores*. Kako je gradski sud - sudac skupa s vijećem *assessores* - za trajanja jednogodišnjeg mandata imao ničim ograničenu materijalnu kompetenciju, njihov je autoritet očito morao biti pod svaku cijenu zaštićen. Dojučerašnjim sugrađanima s tako velikim ovlastima i odgovornošću trebalo je, očito, rigoroznim sankcijama osigurati neprikosnoveni autoritet. Visoke novčane kazne nisu, pogotovu kada se radilo o insolventnim delinkventima, imale dovoljan efekt, pa je četvrt stoljeća kasnije tim kaznama dodana i zastrašujuća alternativna tjelesna kazna. K tomu, te novouvedene norme otkrivaju i činjenicu da se vjerodostojnost odluka aktualnog magistrata, vjerojatno, često dovodila u pitanje, kao uostalom i činjenicu da je kod tako kratkotrajnog mandata sudskih vlasti potreba kontrole njihova rada te nadzora nad mogućim zluporabama bila očito logična i nužna. Striktno slijedeći tekst privilegija, na “suspektnost” suca upozoravao je zainteresirani tužitelj prizivom na vijeće *maiores*, ali ostaje otvorenim pitanje je li se “sumnjivost” suca odnosila samo na njegovu osporenu objektivnost. U svakom slučaju, uloga nadređene instancije pripadala je, ma kako shvatili tu “suspektnost”, vijeću *maiores*, kolegiju izvan gradskog magistrata, kojeg su članovi, kako se može zaključiti već iz skrte “privilegijske” formulacije, imali trajne ovlasti i vremenski neograničen mandat.

Strogu unutarnju podjelu na sudski resor i resor uprave gradskog magistrata otkrivaju izravno i dvije isprave s kraja 13.¹¹ i početka 14. stoljeća¹², u kojima su članovi magistrata, osmorica na broju, navedeni *nominatim* kao “*iudices et consilarii*”. Raznoliko terminološko označavanje istovjetnih funkcija i “bogatstvo” brojnih termina otežavaju identifikaciju pojedinih konkretnih funkcija, ali su, uz ostale skromne podatke, i jedino pouzdano polazište njihova “prepoznavanja”. U tim su ispravama “*assessores*” u pridodanoj normi privilegija iz 1266.god. označeni kao “*iudices*”, premda je jasno da je riječ o suradnicima suca, članovima

njegovih 12 pomoćnika (*meliores*). Usp. Margetić, O sudskom postupku, op.cit., str. 26; Prvostupanjski postupak, op.cit., str. 59.

¹⁰ Usp. npr. MCZ, VI, 124.

¹¹ MCZ, I, 79.

¹² MCZ, I, 118.

sudskog vijeća.¹³ Također, u nekoliko isprava s konca 13. stoljeća, desetljećima nakon u privilegiju "promoviranog" oficijelnog naziva, funkcija prvog čovjeka u gradu označena je terminom "*maior villae*", "*vilicus ipsius civitatis*", "*maior civitatis*", što su, po svoj prilici, zatečeni, "stari" nazivi običajnog prava za gradskog starješinu:

"*Nos Katharinus, maior villae, iudices et consilarii ac universi cives de monte Grech..*"¹⁴

stoji u ispravi iz 1291. god., nakon čega su *nominatim* nabrojena imena članova dvaju resora. U istoj ispravi naveden je i neki Gylion, stjecatelj u ispravi nabrojanih nekretnina, označen kao "*quondam maior villae nostre*". Također je stanoviti Jelen, *filius Wros*, na čelu Gradeca 1288. god., označen kao "*maior villae*"¹⁵, a u ispravi iz 1295. god. spominje se i "*Andreas, maior villae ac universitas civium Grecensium*"¹⁶.

U pismu Karla Anžuvinskog iz 1325. god. uz suca navedeni su i "*pociores eiusdem civitatis*", što je još jedan naziv na šarolikoj listi oznaka gradskih "moćnika", kako bi glasilo doslovni prijevod te kovanice srednjovjekovnog latinskog.

"... *Quidquidem iudex seu vilicus ipisus civitatis simul cum pocioribus eiusdem civitatis...*"¹⁷

U ispravi iz 1329. god. kojom se *explicite* otklanjaju mogućnosti izravnog obraćanja sudu vladara, članovi magistrata nose i naziv *iusticiarii*,¹⁸ a u ponekom se izvoru i tijekom druge polovice 14. stoljeća, uz ustaljeni naziv *iurates*, članovi sudskog vijeća i dalje označuju kao *assessores*.¹⁹

¹³ Iz kasnije prakse usp. npr. MCZ, V, 6-7. Presuda na smrtnu kaznu donesena je 6. ožujka 1375., *per iudicem, juratos*, te u ime čitave općine (*tota communitas*).

¹⁴ MCZ, I, 79; Usp. Grothusen, op.cit., str. 142.

¹⁵ MCZ, I, Doc.71.

¹⁶ MCZ, I, Doc.87.

¹⁷ MCZ, I, Doc.130.

¹⁸ MCZ, I, Doc.150 - "... *quod dicti cives...preterquam in antea iudicem seu villicorum eiusdem civitatis citari debent presenciam; sed solum iudicem aut iusticiarios dicte civitatis pro eo, si cuiquam in antea iusticiam facere denegaverit vel neglexerit, ad nostram presenciam debet evocari...*"

¹⁹ Tako su npr. Ladislav, Georgij i Laurencij, aktualni jurati 1377. god., u katerni iz sljedeće, 1378. godine označeni kao *assessores* (Usp. MCZ, V, 74/ ib.120). Prvi put izabrani članovi sudskog vijeća označeni su u pravilu zanimanjem (*Antonius stacionarius, Clemens faber, Jacobus institor*) ili etničkom pripadnošću (*Laurencius Gallicus*), a u nekoliko godina kasnijim

Nedosljedne, neujednačene, uostalom i kontradiktorne terminološke oznake te "šarenilo" raznolikog terminološkog označivanja istovjetnih funkcija može se tumačiti i kao "slojevitost" sudsko-upravnih struktura, ali ostaje nespornom činjenica da su *assessores*, ma kako nazivani, bili jednostavno "sudski djelatnici", sucu podređeni suradnici, članovi aktualnog sudskog vijeća, koji su skupa sa sucem sudjelovali u "težim" sporovima i osudama na teške kazne. Čini se pak malo vjerojatnim da su ti isti *assessores*, kasniji jurati, mogli odlučivati o reakcijama stranaka, makar se radilo samo o osporavanju objektivnosti njima nadređenog suca²⁰(21) te utoliko prije kad je bila riječ o osporavanju njegovih odluka o meritumu spora. Konačno, iz teksta drugog privilegija, u kojem se *assessores* prvi put spominju, može se zaključiti da je kolegij *maiores*, za razliku od vijeća *assessores*, bio kolegij koji je ne samo terminološki drugačije označen već je i po funkcijama bio drugog sastava i drugih ovlasti.

Da su pak *condam iudices*²¹ bili skupina nekadašnjih, čelnih ljudi u gradu, koji su u jednom mandatu ili u više mandata obnašali dužnosti gradskoga suca i bili u više navrata članovi sudskog vijeća, što nije bio nimalo rijedak slučaj jedno stoljeće kasnije, izvori iz druge polovice 14. stoljeća bogato dokumentiraju. Ti su pripadnici gradskog patricijata, kao drugostupanjska instancija, *adiudicatio antiquorum iudicium*,²² odlučivali o svim prizivima na rješidbe gradskoga suda. U prilog tezi da je već i prema spornoj odredbi privilegija na to bio ovlašten i kolegij *maiores* sredinom 13. stoljeća, govore ponajprije dva pokazatelja. Prvo, popis propisanih rigoroznih kazni i za svakodnevne "bezazlene" izgrede, kao

izvorima označeni su kao *condam iurati*. Na nedosljednu i nepouzdanu terminologiju srednjovjekovnih vrela u razdoblju od 13. do 15. stoljeća upozorava npr. Rehme, po kojem su istoznačni pojmovi, "im bunten Wechsel", označeni različitim terminima. Usp. P. Rehme, *Stadtbücher des Mittelalters*, Leipzig, 1927., str. 30. Brojnost različitih naziva Margetić ne tumači samo kao terminološku nedosljednost. Po autorovu mišljenju jedna te ista služba obuhvaćala je više aspekata. Usp. Margetić, *O sudskom postupku*, op. cit., str. 30, 37.

²⁰ Usporedi Margetić, *O sudskom postupku*, op.cit., str.72; Neka pitanja, op. cit., str. 67-68.

²¹ U gradskim knjigama, sačuvanim od 1355. god., a vođenim, prema nekim naznakama u sudskim zabilježkama i prije, brojni protagonisti u različitim ulogama procesa označeni su kao *condam iudex*. Oznaka za jednom obavljanu dužnost ne samo gradskog suca nego i svih članova užeg magistrata bila je trajna, pa je uz njihova imena navedena njihova trajna, doživotna "titula", stečena za obavljanu dužnost člana sudskog kolegija u jednom mandatu ili u više mandata.

²² Usp. npr. MCZ, V, 127; ib., 167; ib., 204; ib., 244; ib., 342; ib., 327.

uostalom u tekstu privilegija spomenute svakodnevne *causae pecunariae*, upućuje na opravdanu presumpciju da su intervencije druge instancije bile neizbježna životna nužnost. Drugo, smioni, rizični i skupi put "utjerivanja pravde" pred najvišom instancijom bio je za te uobičajene sporove svakodnevnog života apsurdan koliko i teško dostižan, osim što je bio i krajnje nepoželjan. Premda je postojanje drugostupanjskog vijeća izričito potvrđeno tek u izvorima iz druge polovice 14. stoljeća, institucija *maiores* s ovlastima koje uključuju i rješavanje merituma spora uvedena je, po svoj prilici, 1242. godine i iskazuje se kao nužna "prateća" ustanova autonomnom gradskom sudu, zamjena za simbolično koncipiranu instanciju *ad reges presentiam* s više nego apsurdnim uvjetima i procedurom. Ukratko, nezadovoljnim protagonistima tih sporova bila je, prema širem tumačenju odredbe, dana mogućnost tražiti neutralnu intervenciju *maiores*. Objektivnost i neutralnost kolegija *maiores* bila je "osigurana" već brojnošću tog kolegija, a taj je broj u razdoblju od prve do druge verzije privilegija mogao obuhvaćati dvadesetak, ako ne sva 24 člana.²³ Mimo toga, sastav tog tijela bio je, valja pretpostaviti, etnički heterogen, kakvog je sastava, sudeći po više nego ilustrativnim pokazateljima, bilo stanovništvo zagrebačkih jurisdikcija i prije 1242. god. Pa ako već ne s ravnopravnim i sukcesivnim sudjelovanjem svih etničkih grupa u upravi i sudstvu grada,²⁴ što je bilo "ključ" demokracije Gradeca jedno stoljeće kasnije, ta je etnička heterogenost članova vijeća *maiores* mogla biti dodatnom garancijom njihove neutralnosti. Kolegij *maiores civitatis* koji se spominje u obje verzije privilegija, bio je, sumirajući rečeno, *ad hoc* angažirano tijelo unaprijed poznatih članova, kojih su moralne kvalifikacije i stručne kompetencije bile "dokazane" i neprijeporne te koji su se, kad je bilo potrebno, mogli postaviti iznad gradskog suda i intervenirati u njegov rad, kao što je to bilo jedno stoljeće kasnije. Ukratko - kolegij s ingerencijama jednakim onima kasnijeg tribunala *seniores iudices*, pa u terminološkoj oznaci u tekstu privilegija smijemo prepoznati tek "stari" naziv za kasniji, istoznačni naziv drugostupanjske

²³ Kod sazivanja *omnes maiores*, pa makar se to odnosilo tek na one koji su bili sposobni (i voljni) odazvati se pozivu, "kvorum" nije, s obzirom na brojnost članova tog kolegija, mogao biti problemom. Vidi o tome Margetić, Neka pitanja, op. cit., str. 70, bilj. 63.

²⁴ Prva gradska knjiga u pročelju koje se nalazi zaokružen i po etničkoj pripadnosti grupiran novoizabrani magistrat datira iz 1377. god. Na popisu je osam vijećnika - po dva iz skupina *lingua sclavonicali, hungaricali, latinorum i theutonicorum*, te dvadeset konzilarija, po pet iz svake skupine, među kojima su dva bivša suca iz skupine *lingua latinorum* te po jedan iz ostalih skupina. Na čelu magistrata te je godine izvjesni Franjo, sin Marka (*Franciscus filius Marci*), s dva vijećnika, pripadnika skupine *lingua sclavonicali*. Usp. MCZ, V, 75-76.

instancije, poznate u izvorima iz druge polovice 14. stoljeća. Tumačenje privilegijske odredbe prema kojem su ovlasti *maiores* bile veće od procjene osporene objektivnosti suca te obuhvaćale i rješavanje neizbježnih, svakodnevnih, rutinskih "sukoba" u skladu je koliko sa životnim realitetom, toliko i s iluzornom mogućnošću rješavanja tih sporova od strane visokog vladarova sudišta. Mimo toga, malo je vjerojatno da se za takve osporene odluke moglo i smjelo angažirati najvišu instanciju *ad reges presentiam*, kao što je isto tako malo vjerojatno da su o prizivu na razini grada, ma kako bio koncipiran, mogli odlučivati gradski *assessores*, kasniji *iurati*. Ti pokazatelji - po strani sva analogija s kasnijom praksom - vode zaključku da se ovlasti *maiores* nisu mogle bitno razlikovati od ovlasti članova drugostupanjskog sudišta, u izvorima počevši od druge polovice 14. stoljeća označenog kao *antiqui, seniores iudices*.

3. Vratimo se tekstu privilegija. Sazvani *maiores*, u nazočnosti suca, odlučuju o "poslu", predmetu o kojem se vodi spor (*negotium decidatur*) te donose presudu (*sententia*). Ako je i odluka *maiores* podvrgnuta sumnji ("... *de quorum sententia, si ad huc contigeret dubitari...*"), na zahtjev nezadovoljnog tužitelja, rješenje spora prepustit će se sudu vladara.

Zanemare li se informacije na samom početku odredbe, u citiranim riječima može se više-manje izravno prepoznati širina ovlasti vijeća *maiores*, a sintagma o "suspektnom" sucu protumačiti ne samo kao mogućnost osporavanja njegove objektivnosti nego i šire. Uostalom, koji sudac nije "sumnjiv" stranci koja je izgubila spor, a sučevu pristranost u najširem smislu te riječi uvijek apostrofira stranka - ne samo tužitelj - koja smatra da je presudom oštećena. Ali, o tome nešto kasnije. Dapače, "nezadovoljniku" prvostupanjskom odlukom dana je teoretski čak i mogućnost da se, "prezrevši" gradski sud, izravno obrati sudu vladara:

"...*si quis aliquem civem vel cives, non requirens antea iusticiam sibi fieri a iudice civitatis ad regem citaverit...*"

Upravo je ta mogućnost - kasnije dokinuta - dijametralno suprotna jasno naglašenim nastojanjima da se stvari riješe na razini grada. Uza svu nenaklonost prema takvu razvoju događaja, teško ostvarivim uvjetima ulaganja takvog priziva te eksplicitno "ocrtanim" slabim izgledima za uspjeh po prizivu *ad reges presentiam*, malo je vjerojatno da bi stvar "išla tako daleko" te od najviše instancije tražena odluka tek o "tehničkom" pitanju izuzeća sumnjivog suca. Konačno, i termin *recusatio* može se tumačiti kao odbijanje donesene odluke, kao reakcija stranke u smislu priziva, a ne samo kao njezin inicijalni potez za izuzeće

pristranog suca prije nego je i došlo do rasprave o sporu. "Legitimni razlog" priložen "rekuzaciji" može također značiti i obrazloženje navoda, zbog kojeg je zaobilaženja ili pogrešne procjene donesena "suspektna" presuda, a ne samo "opravdani" razlozi kojima se osporava objektivnost suca.

U nedostatku ranijih vrela navodimo, ilustracije radi, neke od predmeta rasprava o osporenoj prvostupanjskoj presudi pred sudištem *antiqui iudices* iz druge polovice 14. stoljeća. Većina tekstova daje, nažalost, tek nepotpunu sliku činjeničnog stanja na osnovi kojeg je donesena drugostupanjska odluka, ali iz zapisa o tijeku rasprava može se ipak zaključiti mnogo toga. Primjerice, na ročištu održanom 3. ožujka 1375. god.²⁵ konstatirano je da je po odluci suda stanoviti Križan trebao na ime liječničkih troškova (*pro quibus medicinis*) liječniku Jakobu u roku od 15 dana isplatiti 13 forinti. Dotični je, uloživši priziv, na ročištu *antiqui iudices* dokazivao da je imenovani liječnik *tempore debito* više puta odbio liječiti pacijenticu, Križanovu suprugu. Druga stranka, liječnik Jakob, sa svoje je strane tražio povrat nekakvog pehara (*sic!*). Spor između izvjesnog Gregorija, sina Valentinova, i vijećnika Fabijana završio je također pred sudištem starih sudaca. Spomenuti vijećnik, nezadovoljan prvostupanjskom presudom i visinom kazne odmjerene delinkventu koji je teško uvrijedio njegovu suprugu i time teško povrijedio ugled njegove kuću (... *ipse Gregorius dehonestationem prefate uxoris et domus ipisus Fabijani iurati...*), uložio je priziv, tražeći da *antiqui iudices* preispitaju prvostupanjsku presudu koja, po njegovu mišljenju, nije odgovarala težini nanese mu moralne štete.²⁶ Vijeće starih sudaca, neovisno je i samostalno donosilo svoje u pravilu pravomoćne odluke - uvažavalo je uložene prizive, pokretalo iznova dokazni postupak te korigiralo ili potvrđivalo odluke prvostupanjskog suda. Po prizivu izvjesne Sare, osuđene na kaznu od 10 maraka zbog klevete i nanese materijalne štete nekom Aleksandru²⁷, sud bivših sudaca, nakon provedenih dokaza, poništio je presudu gradskog suda te presudio da "... *predictas decem marcas in quibus convictus fore existebat revocando*".²⁸ Navode priziva na prvostupanjsku presudu u sporu između stanovitog Nikole Delavića i Georgija Voskara sud je, naprotiv, uvažio te je, kako je zapisano u sudskoj knjizi iz 1382. god., potvrdilo prvostupanjsku presudu - "...*item causa ...per*

²⁵ MCZ, V, 7.

²⁶ MCZ, VI, 325.

²⁷ MCZ, V, 52.

²⁸ MCZ, V, 53.

jurates est judicata, ita per condam iusices confirmata..."²⁹ U sporu oko kupoprodaje nekog vinograda stranke su tražile intervenciju suda *antiquorum iudicium*,³⁰ kao i stranke u sporu oko (ne)isplaćenog duga od 26 denara i dva pensa.³¹ Već i ti slučajevi prakse otkrivaju šarenilo odnosa koji su imali sudski epilog pred drugostupanjskom instancijom te činjenicu da se pred vijećem starih sudaca rješavalo mnoštvo različitih "rutinskih" sporova svakodnevnog života, poput prigovora kompenzacije, zahtjeva za naknadu štete ili za ispunjenje preuzetih obveza,³² procjene i diobe nasljednih dijelova,³³ osporenih oporučnih raspolažanja,³⁴ neuvaženih, za spor relevantnih prigovora te upozoravanja na olakotne ili otežavajuće okolnosti izvršenih delikata u zahtjevu za korekciju propisane fiksne kazne, kako je to u spomenutoj parnici vijećnika Fabijana. Ukratko, sve što je, po mišljenju stranke nezadovoljne prvostupanjskom presudom utjecalo na to da ta odluka ne bude u njezinu korist, pa je sve naprijed navedeno bilo legitimnim razlogom za ulaganje priziva i angažiranje sudišta bivših sudaca. Sudeći po podacima u sudskim knjigama, poprište mnogih sukoba bilo je gradsko tržište, a sve te "uobičajene" sporove svakodnevnog gradskog života, poput npr. brojnih parnica *in facto furticini pecuniarum*,³⁵ trebalo je riješiti na razini grada. Konceptija uvjeta za ulaganje priziva *ad reges presentiam* upravo je u izravnoj relaciji s apsurdnošću angažmana najviše instancije u sličnim rutinskim sporovima kakvi su gore navedeni. Druga je stvar, dakako, kad se radilo o dramatičnim situacijama i teškim optužbama, kao ona, zabilježena 13. ožujka u sudskoj knjizi iz 1376. god., po kojoj su dvije udovice i kći jedne od njih, nakon što su i po odluci *iudices antiquorum* osuđene na najtežu kaznu "... *ratione incantationum suarum...*", uložile priziv na sud vladara.³⁶

Ostaje, međutim, nespornom činjenicom da su prizivi na sud bivših sudaca u razdoblju najrazvijenijeg pravnog prometa, kad je pred gradskim sudom svaka dva sudbena dana u tjednu bilo zakazano i po više desetaka ročišta, bio relativno skroman. Primjerice, tijekom 1377. god. (jedne od godina za koju su u cijelosti

²⁹ MCZ, V, 167.

³⁰ MCZ, V, 86.

³¹ MCZ, V, 244; *ib.*, VI, 97.

³² MCZ, VI, 122; *ib.*, 257.

³³ MCZ, VI, 37.

³⁴ MCZ, VI, 113.

³⁵ MCZ, VI, 124.

³⁶ MCZ, V, 42-4.

sačuvani sudski zapisi) sud je zasjedao svih predviđenih sudskih dana - njih ukupno trideset i jedan, dok se vijeće starih sudaca sastalo tek jedanput,³⁷ s dnevnim redom na kojem je bila samo jedna osporena odluka gradskoga suda. Za oko 15 godina, u sudskim knjigama iz razdoblja 1365-1391. god. - razdoblja najvećeg procvata Gradeca i razdoblja u kojem je u gradskim knjigama registriran najveći broj podnesenih tužbi, a na dnevnom redu suda bio najveći broj "predmeta" - zabilježen je godišnje u prosjeku tek skroman broj sporova kojima su se trebali pozabaviti *antiqui iudices*. To se, dakako, ne može protumačiti kao rezultat besprijekornog rada gradskoga suda - "nezadovoljnika" donesenim presudama uostalom je sigurno uvijek bilo. Jedan od vjerojatnih razloga zaziranja da se ulaganjem priziva angažira vijeće *antiqui iudicis* bila je, pretpostaviti je, enormno visoka novčana kazna od 25 maraka - što je više od polovice godišnjih *dacia regis* Gradeca. Takva se kazna, već za neopravdano ili nedovoljno argumentirano napadnutu prvostupanjsku presuda, spominje u zapisu s jednog ročišta drugostupanjskog vijeća, premda u izvorima nema naznaka o njezinu izricanju. Međutim, ta se činjenica također može promatrati i kao rezultat shvaćanja da je već i sam korak ulaganja priziva značio nepoštovanje autoriteta gradskog suda, što je u krajnjoj liniji bio i slučaj ako stranka nije predložila dovoljno opravdane *causae recusationis* te prouzročila nepotrebno angažiranje vijeća starih sudaca.³⁸ Stoga i ne čudi podatak da je velik postotak iniciranih parnica rješavan izvansudskom nagodbom. Stranke su u velikom broju naprosto odustajale od namjere da se spor prepusti rješidbi suda. Do rasprava u povodu najvećeg broja zakazanih parnica uopće nije dolazilo - jedna ili obje stranke jednostavno se nisu odazivale na prvo i na daljnja zakazana ročišta, pa, u afektu podignute, tužbe u velikom broju nisu ni postajale predmetom sudskog angažmana.³⁹ Ukratko, ako su se i obratile sudu, relativno velik broj stranaka odustajao je od angažmana suda, osim u slučajevima kad su, prema njihovu uvjerenju, imale jake *causae recusationis* ili ako nije bilo izgleda da same, mimo suda, dođu do

³⁷ Usp. MCZ, V, 77-112.

³⁸ Usp. MCZ, V, 33.

³⁹ Kao ilustraciju navodimo angažiranost suda pojedinih sudbenih dana. 19. svibnja 1413. od zakazanih 12 ročišta pet njih nije održano jer se stranke nisu pojavile, četiri su spora "ad pacem prorogata", a u tri je strankama naloženo da na sljedećem ročištu predlože dokaze. 27. listopada iste godine od zakazanih 10 ročišta čak šest nije održano zbog nepojavljivanja stranaka, jedan je spor riješen nagodbom, u jednom je za sljedeće ročište zakazano izvođenje dokaza, jedan je spor odgođen s izgledima da se stranke nagode te po jednoj je tužbi sud saslušao očitovanje stranka. Usp. MCZ, VI, 8-9.

prihvatljivog rješenja. Na takve odluke stranaka sigurno je utjecala i zastrašujuća perspektiva izricanja enormno visokih novčanih kazni uz alternative tjelesne kazne insolventnim protagonistima i za lakše incidente, poput klevete ili uvrede,⁴⁰ a trostrukim recivistima takvih izgrede i kazna konfiskacije imovine i doživotni progon iz grada - perspektiva koja je mogla pokolebati i najhrabrije sudionike takvih izgrede pa ma koliko bili uvjereni da je "pravda" na njihovoj strani. Na taj je način uspostavljana "ravnoteža" između propisanih rigoroznih kazni i za najmanje izgrede, kojima je trebalo osigurati nesmetano funkcioniranje gradskog tržišta i nastojanja da se spriječe nedovoljno opravdani i nepromišljeni prizivi na prvostupanjsku presudu te nepotrebno angažiranje vijeća starih sudaca.

4. I još nekoliko riječi o instanciji *ad reges presentiam*. Osnivački privilegij Gradeca - izniman opsegom i sadržajem, jedini je privilegij koji osim uobičajenih "privilegijskih odredbi" sadržava i popis normi običajnog prava. Ma koliko skroman, taj "kodifikatorski pothvat" pruža jedinstven uvid u običajno pravo jednog slavonskog grada sredinom 13. stoljeća - značajan utoliko prije što je potpuno osamljen. Činjenica da u drugim privilegijima slavonskih gradova "nedostaju" mnoge norme, uključujući i norme kojima se reguliraju mogućnosti priziva na razini grada, sama za sebe ne govori mnogo. Uostalom, u njima nema ni riječi komentara za situaciju u kojoj je bilo potrebno rješavati pitanje sučeve objektivnosti. Naime, čini se da nije daleko od istine pretpostavka da je privilegij Gradecu, opsega oko pet puta većeg od uobičajenih, lapidarno, shematski i škrto sročeni tekstova ostalih privilegija, u svom dugačkom popisu normi sadržavao sve ono što je u tim privilegijima bilo "prešućeno". Premda neke od tih normi ne pripadaju običajnom pravu, za veći dio njih vrijedi izričito naglašena konstatacija u tekstu privilegija da su te norme građani sami sastavili - *inter se facerunt*, pa je očito da su norme koje nisu privilegijem netom uvedene - norme zatečenog običajnog prava. Te su norme bile, valja pretpostaviti, identična ili bliska varijanta običajnopравnih normi u drugim okolnim gradovima koji su dobili novi status poput Gradeca. Privilegij Samoboru⁴¹ dodijeljen iste godine kao i Gradecu djeluje, primjerice, kao njegova skraćena varijanta. U njemu nema nikakvog komentara eventualnih mogućnosti priziva, za koju je u

⁴⁰ Usp. MCZ, VII, 427 ("*Item quidem Bartholomeus... est repertus in falso testimonio... ideo iurati adjudicaverunt, quod sibi linguam amputari vel cidi.*") Usp. i MCZ, VI, 1; *ib.* VII, 81-82.

⁴¹ C. D. IV, 164-166.

privilegiju Gradeca rezervirano toliko prostora. Ukratko, u privilegiju Gradecu smijemo, s mnogo pokrića, prepoznati osnovne značajke zatečenog običajnog prava gradskih središta srednjovjekovne Slavonije, ali i šire, kao što su, uostalom, u ostalim privilegijima škrtro skicirane novouvedene *liberates seu conditiones* bile više-manje identičnog sadržaja i značaja.

Mogućnost priziva *ad reges presentiam*, kojim se garantira imunitet od bilo kojeg sudišta do onog vladara, imala je, kako je rečeno, nemjerljivo značenje u okružju teritorijalno bliskih, malih "svjetova za sebe", kojih su se interesi trajno i izravno sukobljivali, pa Gradec ima, između ostalog, dodijeljenom sudskom imunitetu zahvaliti svoj veliki gospodarski prosperitet i politički uspon jedno stoljeće kasnije. Međutim, ta odrednica političkog i gospodarskog značaja te premisa specifičnog modela uprave i stvaranja nove socijalne strukture stanovništva imala je u životnoj praksi, s obzirom na teško provedive uvjete tog priziva, upravo zanemarivo značenje. Žalbe na odluke i drugostupanjskoj gradskoj instanciji bile su jednake avanturi, unaprijed osuđene na neuspjeh. "Hrabri" ili očajanjem potaknuti građanin, koji se usudio uložiti priziv, u toj je, s pravnog aspekta kontroverznoj normi, unaprijed kvalificiran kao "bezobziran", a njegove interese *ad reges presentiam* predstavljao je - "*iudex solus*". Ostaje tek činjenicom da je u izvorima registriran tek mali broj takvih priziva i kad je sredinom 14. stoljeća uveden sud *magistri tavernicorum*. Štoviše, pitanje je koliko je tih, nakon presude tribunala *antiqui iudices*, najavljenih priziva uopće proslijeđeno najvišoj instanciji jer se u tim pedantno registriranim ročištima nalaze samo odluke "nezadovoljnika" da ulože priziv na presudu *antiqui iudices*, donesene, uostalom, u srdžbi, ogorčenju ili očajanju, kao u komentiranim prizivima. Ostaje nam nagađati, primjerice, što je bilo s prizivom naprijed spomenutih osuđenica kojima je prijetila najteža kazna i da li je, s obzirom na uvjete priziva, čak i u dramatičnim situacijama, poput navedene, uopće došlo do intervencije *magistri tavernicorum*. U sudskim je knjigama zabilježen tek poneki ishod parnice vodene *in presentia magistri tavernicorum*, kao npr. presuda po prizivu stranke, stanovite Dikave, zabilježena u katerni iz 1384. god. Kako je u sudskoj knjizi konstatirano, dotična gradanka svoje je pravo na neke posjede dokazivala lažnim ispravama te je *in presentia magistri tavernicorum* osuđena na doživotni progon iz grada. Pojavi li se u gradu, prijetila joj je najteža kazna - "... *si vero in civitate reperta fuerit, tunc de ipsa vindicta sumamptur iuxta libertatem civitatis*".⁴² Ipak, da je već i sama gola mogućnost tog priziva, ma koliko iluzorna bila, imala golemo

⁴² Usp. MCZ, V, 216.

značenje, potvrđuju, uostalom, događaji kojima je početkom 15. stoljeća označen kraj političkog uspona i gospodarskog prosperiteta Gradeca.

Čvrsto definirani status slobodnog kraljevskog grada bio je ugrožen već koncem 14. stoljeća, o čemu svjedoči upozorenje s najviše instancije jednom od pretendenta za preuzimanje "vrhovništva" nad gradom:

"...*non vos, sed magister tavernicoum nostrum habeat iudicare*".⁴³

Nakon što je vladarevom odlukom, za golem kreditni iznos, *pignoris titulo*, grad "prepušten" zagrebačkom biskupu,⁴⁴ više nego burna reakcija građana potvrđuje svu dramatičnost tog političkog poteza, kojim će biti označen kraj garantiranih *libertates seu conditiones*.⁴⁵

Kod promijenjenih političkih prilika ustanova priziva na instanciju *magistri tavernicorum* posve je nestala. U jednom se sporu tek uzgred spominje nazočnost magistra *tavernicorum*, nekog Filipa iz Koragha, koji se kod gradskog suda zauzeo za stanovitog Petra Gerdaka, kojem je sud, zahvaljujući intervenciji s visoke razine, oprostio sve njegove "ekscese".⁴⁶

Ukratko, gubitak makar i teoretske mogućnosti da se zadnja instancija odvija *ad reges presentiam* odnosno suda *magistri tavernicorum* značio je kraj sudske i upravne autonomije grada.

5. Još nešto u svezi s komentiranim odredbom. Stranka koja može legitimnim razlozima osporiti objektivnost suca te - prema široj interpretaciji teksta, i ona koja reagira na donesenu presudu sudišta *maiores* prizivom na instanciju *ad reges presentiam* samo je - tužitelj. Ne samo što stranku, nezadovoljnu odlukom

⁴³ Usp. MCZ, I, Doc. 347.

⁴⁴ Usp. MCZ, II, Doc. 9.

⁴⁵ Unatoč potvrdi tih povlastica, izdanoj od zagrebačkog kaptola 10. siječnja 1406., te hitno isplaćenih i inkasiranih *munnere strennarium*, zagrebački je biskup *ex certis causis* preuzeo "*iurisdicito et gubernatio*" nad gradom. Trebala su proteći skoro tri desetljeća do oprosta golemog vladareva duga i "deliberacije" kraljevskog grada: "... *Civitatem de monte Grez juxta Zagrabiam sitam, quam a Sigismundo titulo pignoris possidebat, legat regi, eidem pecuniam, relaxando...*" Usp. MCZ, II, 63. Nakon što su vlast nad gradom preuzeli grofovi Celjski, privilegijem garantirane *libertates seu conditiones*, demokratsko uređenje, autonomija gradskog suda i uprave pripadale su za Gradec sjajnim vremenima druge polovice 14. stoljeća. Sačuvana potvrda Katarine Celjske da joj je "*der Statt Richter zum Agram*" isplatio iznos godišnjih *dacia regis*, potvrđuje činjenicu izgubljenih *libertates seu conditionis*. Usp. MCZ, II, 167.

⁴⁶ Usp. MCZ, VI, 30.

na razini grada, može pred najvišom instancijom predstavljati apostrofirani *iudex solus* - onaj isti kojem su objektivnost ili donesena odluka osporeni, nego je pravo na priziv dano, kako izričito stoji u tekstu privilegija, tek tužitelju. Doslovno tumačenje teksta te odredbe vodi zaključku da su prava druge stranke izravno uskraćena, premda su i toj stranci sudac - njegova objektivnost ili sama rješidba spora - mogli biti također "suspektni", čime je izravno ignorirano temeljno načelo "saslušati i drugu stranu". Stoga, moramo se pitati je li to načelo "u skladu" s ostalim nimalo ohrabrujućim uvjetima priziva na sudište *ad regis presentiam* ili je riječ o nečem drugom. Naime, prema nekim srednjovjekovnim sustavima pripadajućim krugu germanskog prava, priziv nezadovoljne stranke promatra se kao protutužba, "protuprijedlog" (*Gegenvorschlag*), odnosno kao pravo te stranke da traži preispitivanje i ponovnu procjenu "legitimnosti" odluke donesene na njezinu štetu. "*Urteilsschelte*" germanskog prava, konačno, i ima to značenje.⁴⁷

O izravnim utjecajima, među inim i germanskog prava, u formiranju običajnog prava Gradeca tijekom 14. stoljeća postoji bogat izvorni materijal. Redovito godišnje, sukcesivno izmjenjivanje gradskih čelnika četiriju etnički grupiranih skupina gradskog stanovništva osiguravalo je predstavnicima svake od tih grupa mogućnost da s pozicije gradskog suca i članova sudskog vijeća izravno utječu na formiranje običajnog prava, pa je stoga i pravo Gradeca, stvarano tijekom 14. stoljeća, svojevrsni *commixtio* običaja, tradicije i shvaćanja svake od tih etničkih grupacija.⁴⁸ U sačuvanim sudskim knjigama nalazimo brojne konkretne vijesti o činjenici da su tijekom druge polovice 14. stoljeća predstavnici skupine *lingua theutonicorum*, usporedo s čitavom plejadom firentinskih trgovaca, bili gradski suci i vijećnici s po dva ili više mandata i spadali među najistaknutije članove gradske elite u najstrožem smislu te riječi. Sačuvane vijesti iz prve polovice i sredine 13. stoljeća također dokumentiraju činjenicu da su migracije stanovništva iz europskih gradova i gradova Italije u zagrebačkim i ostalim bliskim jurisdikcijama i prije donošenja serije vladarskih privilegija bile nimalo zanemarive.⁴⁹ Na čelu sudstva i uprave Varaždina⁵⁰,

⁴⁷ Usp. Margetić, Neka pitanja, op.cit., str. 68. E. Schmidt, Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, Göttingen, 1965., op. cit., str. 42.

⁴⁸ Usp. M. Apostolova Maršavelski, O običajnom pravu zagrebačkog Gradeca (14. i 15. stoljeće), Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 3/1982.

⁴⁹ Usp. N. Klaić, Povijest Zagreba, Zagreb, 1982, str. 96-99, 103.

⁵⁰ CD, III, 89-91.

primjerice, kako stoji u najstarijem privilegiju s početka 13. stoljeća - ostavljajući po strani pitanje njegove autentičnosti - nije se nalazio ni *maior villae*, ni *villicus civitatis*, ni *iudex civitatis*, nego *richtardus* - što je, uz nazive *Vogt*, *Amtman*, *Richter*, *Stadtrichter*, *Bürgermeister*,⁵¹ jedna od naznaka za gradskog prvog čovjeka koje nalazimo u pojedinim *tabulae iudicariae* germanskih gradova, ili nazivi *Shöffen*, *Ratmäner*, i sl. kao oznaka za njegove *Genossen* ili *assessores*. Sa svojih čelnih pozicija ti su članovi gradskog patricijata svoja znanja i iskustva, temeljena na njima bliskoj tradiciji, ugrađivali u rješidbe aktualnih sudskih sporova, pa se pretpostavka da je mehanizam izgradnje običajnog prava funkcionirao po istom ili sličnom principu i prije donošenja privilegija bio "zatečeno stanje" ne temelji tek na goloj analogiji s kasnijom praksom. Pravne norme uvrštene u privilegij, donesene od samih građana, također treba promatrati kao *commixtio* običaja, tradicije i shvaćanja pripadnika etnički različitih skupina stanovništva, pa s utjecajima aktualnih sudaca ili članova vijeća *maiores* iz skupine *lingua theutonicorum* sredinom 13. stoljeća treba isto tako računati kao i s utjecajima općeg prava, koji će do punog, konkretnog izražaja doći jedno stoljeće kasnije.⁵² Uzimajući to u obzir, termin *actor* u odredbi privilegija trebalo bi prije tumačiti kao prihvaćenu koncepciju komentirane ustanove germanskog prava nego kao dodatnu otežavajuću okolnost pristupa sudu *ad reges presentiam* ili eventualnu

⁵¹ Usp. P. Rehme, Stadtbücher des Mittelalters, Leipzig, 1927, str.30; Grothusen, op.cit., str. 142.

⁵² Vrela iz druge polovice 13. stoljeća daju samo neizravne naznake o utjecajima općeg prava, jasno izraženim jedno stoljeće kasnije. U tom se, vrelima siromašnom, razdoblju nalaze, spominju ugledni iiskusni *mercatores* koji su u drugoj polovici 14. stoljeća bili već generacijama naturalizirani članovi gradske zajednice, a velik broj njih godinama je bio na čelnim pozicijama u upravi i sudstvu grada. Stanoviti Mlečanin Perkina (*Perinus*, *Perchinus*) u izvorima iz druge polovice 13. stoljeća opetovano se spominje, najprije kao *mercator*, kasnije kao kraljev povjerenik i nositelj mnogih časti, a 1256. god. u jednom je izvoru označen kao "*capitaneus graecensi*". Brojni talijanski doseljenici na čelu su grada kao članovi kolegija *maiores* i prenositelji novih ideja općeg prava. Ti su pripadnici gradske elite bili u mogućnosti izravno utjecati na formiranje prava u klimi najrazvijenijeg gradskog punkta srednjovjekovne Slavonije. Uostalom, riječ je o razdoblju i gradskoj sredini u kojoj je prodor općeg prava postglosatora s aureolom i autoritetom sveučilišne discipline imao prevagu nad svim drugim utjecajima. Gubitak autonomije - sudske i upravne - značio je i stagnaciju gospodarstva, čemu su pogodovale i loše političke prilike koje obilježavaju 15. stoljeće Gradeca te isto tako loše perspektive za daljnji prodor prava postglosatora. Usp. M. Apostolova Maršavelski, Zagrebački Gradec kao područje utjecaja postglosatorskog prava, Iz pravne prošlosti Zagreba, Zagreb, 1998, str. 64 -72.

“nespretnost” sastavljača privilegijских odredbi. U skladu s tom koncepcijom, po kojoj riječ *actor* označuje stranku koja je uložila priziv - i tužitelja i tuženog - komentirana kontroverzna odredba privilegija dobiva svoj drugi, pravi smisao.

Summary

Magdalena Apostolova Maršavelski*

WHO WERE MAIORES CIVITATIS (ON THE ISSUE OF COURT INSTANCES IN GRADEC ZAGRABIENSIS)

The author comments on the controversial norm of the privilege of foundation to Gradec Zagrabiensis (1242/1266) by which the possibility of appeal on the level of the town was regulated. Maiores civitatis were former town judges whose one-year or multiple mandate had expired and who were summoned when the first instance judgment had been contested and who, according to numerous indirect indicators to which the author refers in the article, also made decisions on the merits of the case and not only reviewed the contested impartiality of the suspected judge. In short, they were the second-degree instance, the same as one century later. The author thinks that according to the text of the basic privilege, maiores civitatis were an exactly defined collegium with the same strictly defined competences, different according to functions and terminologically strictly separated from the collegium of town assessores. They made decisions on “business” on which the actual town court had already decided, and judging by the character of disputes in later practice, such second-degree instance, which could intervene in everyday routine activities, was the necessity of life, as it was also the need to control the work of the court. Such a conclusion is, among others, indicated by the fact that the dignity of the actual court during their short one-year mandate had to be ensured not only by a rigorous fine, but also by frightening corporal punishment introduced for the first time. Besides that, the possibility of making an appeal to the court of the higher instance with hardly realisable conditions was for the parties, except in exceptional cases, only a theoretical alternative.

The privilege of foundation to Gradec Zagrabiensis is the only document in which a part of customary law of a Slavonian town was codified in the middle of the 13th century

* Magdalena Apostolova Maršavelski, Ph. D., Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb

which, in relation to lapidary provisions of other privileges, represents an act of general significance. Customary law, fixed in the privilege to Gradec could not, in the author’s view, essentially differ from customary law of other Slavonian medieval towns, primarily in those towns which were granted the status equal to the status of Gradec, and thus also from the provision on the second-degree instance on the level of the town. The author emphasises the fact that the customary law of Gradec represents a kind of commixtio of customs and tradition of ethnically heterogeneous population which, according to the indicators in the sources, apart from later, during the 14th century, incorporated elements of post-glossator law, even at the time of granting privileges, among others, contained the elements of German law. Actually, the author is of the opinion that in the concept of the commented norm of the Gradec privilege the concept of the institution of German law may be recognized, according to which the plaintiff and the defendant are marked by the term “actor”, which gives other meaning to this controversial norm.

Key words: Gradec Zagrabiensis, court instances, maiores civitatis, antiqui iudices, iudex suspectus, causa recusationis

Zusammenfassung

Magdalena Apostolova Maršavelski*

WER WAREN DIE MAIORES CIVITATIS (ZU FRAGEN DER GERICHTSINSTANZEN DES ZAGREBER GRADEC)

Die Autorin kommentiert die kontroverse Norm des Gründungsprivilegs für das Zagreber Gradec (1242/1266), die die Möglichkeit der Berufung auf Stadtebene regelt. Die maiores civitates waren ehemalige Stadtrichter mit absolviertem einjährigem oder mehrmaligen Mandat des Stadtrichters, die einberufen wurden, wenn ein erstinstanzliches Urteil angefochten wurde und die, zahlreichen indirekten Anzeichen nach, auf die die Autorin im Artikel hinweist, auch über das Meritum der Sache befanden und nicht nur die angezweifelte Objektivität des Richters überprüften. Kurz gesagt, sie verkörperten die zweite Instanz, wie das auch ein Jahrhundert später der Fall war. Die Autorin ist der Auffassung, dass die maiores civitatis dem Text des Privilegs nach ein präzise definiertes

** Dr. Magdalena Apostolova Maršavelski, Professorin an der Juristischen Fakultät in Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb

Kollegium mit strikt vorgeschrieben Ingerenzen bildeten, dessen Funktionen sich von denen des Kollegiums der städtischen assessores unterschieden und das auch terminologisch strikt von diesem abgegrenzt war. Sie hatten in Angelegenheiten zu entscheiden, in denen das aktuelle Stadtgericht bereits entschieden hatte, und dem Charakter der Streitigkeiten aus der späteren Praxis nach zu urteilen, war eine solche zweite Instanz, die in Routineangelegenheiten des Alltags intervenieren konnte, eine Lebensnotwendigkeit, wie die Kontrolle der Arbeit des Gerichts ebenfalls eine Notwendigkeit darstellte. Diesen Schluss legt auch die Tatsache nahe, dass die Würde des jeweiligen Gerichts während seines einjährigen Mandats sichergestellt werden musste, und zwar nicht nur durch rigorose Geldstrafen, sondern auch durch zum ersten Mal eingeführte Furcht erregende körperliche Strafen. Übrigens stellte die Möglichkeit der Berufung mit schwer erfüllbaren Voraussetzungen für die Parteien außer in Ausnahmefällen eine rein theoretische Alternative dar. Das Gründungsprivileg für das Zagreber Gradec stellt das einzige Dokument dar, in dem ein Teil des Gewohnheitsrechts einer slawonischen Stadt Mitte des 13. Jahrhunderts kodifiziert war und das im Verhältnis zu den lapidaren Bestimmungen anderer Privilegien ein Akt von allgemein gültiger Bedeutung dar. Das im Privileg von Gradec festgelegte Gewohnheitsrecht konnte sich nach der Meinung der Autorin nicht wesentlich vom Gewohnheitsrecht anderer mittelalterlicher slawonischer Städte unterscheiden haben, vor allem jener Städte nicht, die den gleichen Status wie Gradec hatten, auch hinsichtlich der Bestimmung über die zweite Instanz auf Stadtebene nicht. Die Autorin hebt die Tatsache hervor, dass das Gewohnheitsrecht von Gradec eine eingetümliche commixtio der Gewohnheiten und Traditionen der ethnisch heterogenen Bevölkerung darstellt, das außer späteren, im Laufe des 14. Jahrhunderts inkorporierten Elementen des Rechts der Postglossatoren schon zur Zeit der Verleihung des Privilegs unter anderem auch Elemente des germanischen Rechts enthielt. Im konkreten Fall vertritt die Autorin die Auffassung, dass sich in der Konzeption der erörterten Norm des Privilegs von Gradec die Konzeption des Instituts des germanischen Rechts erkennen lässt, in dem mit der Bezeichnung actor sowohl der Kläger als auch der Beklagte gemeint war, was der kontroversen Norm eine andere Bedeutung verleiht.

Schlüsselwörter: Zagreber Gradec, Gerichtsinstanzen, maiores civitatis, antiqui iudices, iudex suspectus, causa recusationis

POVIJESNI RAZVOJ KAZNENOPRAVNOG POLOŽAJA POČINITELJA S DUŠEVNIM SMETNJAMA U ENGLESKOJ

Doc. dr. sc. Zlata Đurđević

UDK 343.913(091)
Pregledni znanstveni rad

Autorica u radu utvrđuje i analizira temeljne materijalno-pravne i procesno-pravne institute i pravna načela kroz koje se u Engleskoj formirao kaznenopravni položaj počinitelja kaznenih djela s duševnim smetnjama u razdoblju od ranog srednjeg vijeka do XIX. stoljeća. U srednjovjekovnom razdoblju oni obuhvaćaju kompenzaciju, božje sudove, objektivnu kaznenu odgovornost, stroge kazne, porotne sudove, ustanovu kraljeve milosti, test "divlje životinje". Novi vijek obilježava test niske inteligencije, test "dobra i zla" (Arnold, 1724), običajna specijalna presuda, odgoda suđenja zbog nesposobnosti za sudjelovanje u kaznenom postupku, progoni duševnih bolesnika. U XIX. stoljeću nastaju engleski pozitivno-pravni instituti kao što su M'Naghtenova pravila iz 1843, statutarna specijalna presuda (Criminal Lunatic Act 1800, Trial Lunatic Bill 1883), pomilovanje ministra unutarnjih poslova, pravni kriteriji za utvrđivanje nesposobnosti za suđenje (Pritchard, 1836) te pravo na branitelja. U radu se uz povijesnu metodu istraživanja koristi i poredbena isticanjem razlika povijesnog razvoja engleskog i kontinentalnog europskog pravnog sustava. Dva fundamentalna obilježja engleskog kaznenopravnog sustava - evolutivnost i primat procesnog prava u odnosu na materijalno pravo - jasno se očituju u povijesnom razvoju kaznenog položaja počinitelja s duševnim smetnjama.

Ključne riječi: kazneno pravo, počinitelj kaznenog djela s duševnim smetnjama, Engleska, srednji vijek

* Dr. sc. Zlata Đurđević, docentica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg maršala Tita 14, Zagreb